

УДК 347.9

О. М. Таваткиладзе
суддя Одеського апеляційного суду

СТВОРЕННЯ ОДЕСЬКОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Державотворчі процеси в нашій країні завжди були спрямовані на побудову громадянського, демократичного та правового суспільства. Основною умовою досягнення цієї мети є побудова дієвої та незалежної судово-правової системи, яка буде відповідати соціальним, економічним, політичним вимогам суспільства та міжнародним стандартам.

Сильна та незалежна судова влада, як одна з гілок державної влади, зможе забезпечити рівність людини та громадянина перед законом, зміцнити соціальний, економічний та політичний порядок у державі. Справедливе та доступне судочинство викликає довіру не лише до судової влади, а й до всієї держави в цілому, в тому числі до її правових інститутів.

Тому досить важливим є дослідження історико-правового досвіду проведення судової реформи 1864 року в Російській імперії, зокрема на українських землях, це в свою чергу сприяє науковому аналізу проблеми впровадження нових інститутів у систему правосуддя у 19-му столітті. Даний науково-правовий аналіз дозволить використати досвід реформування правових інституцій захисту прав людини та громадянина, в тому числі й питань функціонування судової влади в Україні сьогодні. Це зумовлює актуальність та доцільність вивчення підстав та передумов створення Одеської судової палати як, а також основ організації та функціонування судової влади.

Науковий інтерес цій реформі присвятили свою увагу численні історики та правознавці. Серед дореволюційних потрібно виділити наступних: І.В. Гессен, Г. Джаншиєв, І.П. Закревський, А.Ф. Коні, Н.В. Муравйов, В. Набоков та інші. Серед радянських вчених питаннями судово-правової реформи 1864 року велику увагу їй приділяли такі вчені, як Б.В. Віленський, А.В. Дубровіна, М.Г. Коротких, М.А. Чельцов-Бебутов, П.Ф. Щербина, О.Н. Ярмиш та ін.

Метою даної статті є аналіз створення та функціонування Одеської судової палати як структурної одиниці судової системи Російської імперії за Судовими Уставами 1864 року.

В рамках здійснення судової реформи в другій половині XIX ст. в Російській імперії було сформовано струнку систему судів, що складалася з мирових суддів і загальних судів, до яких належали окружні суди, судові палати і касаційні департаменти Урядуючого сенату [1, с. 621]

Одним із визначних здобутків реформи стало запровадження судових палат. З цією метою вся територія Російської імперії була поділена на судові округи, очолювані судовими палатами. Зауважимо, що до початку XX ст. було створено 14 судових округів, їх очолювали Санкт-Петербурзька, Московська, Харківська, Одеська, Казанська, Саратовська, Київська, Віленська, Новочеркаська, Варшавська, Тифліська, Іркутська, Омська, Ташкентська судові палати. Їх утворення стало важливим елементом зміцнення авторитету судової влади. У зв'язку із строкатістю губерній в основу поділу на округи судових палат заклали наступні критерії: територію та населення, транспортну інфраструктуру та «средоточение образованности» населення, попередню чисельність судових справ тощо [2, с. 21]. Кожна судова палата була вищою інстанцією по відношенню до 8-10 окружних судів, яких всього на той момент налічувалося 106 [3, с. 23].

На території українських земель, які входили до складу Російської імперії було засновано три судові палати: Харківська (округ охоплював Харківську, Полтавську, Курську, Орловську і Воронезьку губернії та деякі повіти Катеринославської і Тамбовської губерній), Одеська (Херсонська, Катеринославська, крім окремих повітів, Таврійська, Подільська губернії та Бессарабська область), а також Київська (Київська, Волинська, Чернігівська і Могильовська губернії). В межах кожного округу судової палати створювалися окружні суди, кількість яких у різний проміжок часу була різною. Станом на 1888 р. існували такі окружні суди: в окрузі Харківської судової палати – Харківський, Ізюмський, Сумський, Курський, Орловський, Таганрозький, Воронезький, Острогозький, Полтавський, Лубенський, Новочеркаський, Усть-Медведицький; в окрузі Одеської судової палати – Одеський, Херсонський, Катеринославський, Сімферопольський, Кишинівський, Єлисаветградський, Кам'янець-Подільський; в окрузі Київської судової палати – Київський, Уманський, Житомирський, Луцький, Чернігівський, Ніжинський, Стародубський, Могильовський [4, с. 214-215].

Розробники судової реформи 1864 р. пояснювали таку судово-територіальну структуру тим, що кожен окремий повіт не володів необхідною кількістю юристів з достатньою кваліфікацією. Перевагою даної організації правосуддя стала неза-

лежність судів від адміністративних органів. Така структура позбавляла можливості керівництво повіту та інших осіб, що володіють високим статусом на даній території впливати на діяльність суду. Якщо ж говорити про суддів другої інстанції, то і вони тепер були позбавлені тиску на них з боку губерньської бюрократії.

30 червня 1868 року була створена Одеська судова палата [4, с. 215]. Указом від 30 червня 1868 року створювався округ Одеської судової палати [5, с. 13]. До складу округу увійшли Херсонська, Катеринославська, Таврійська, а згодом і Подільська та Бессарабська губернії [6, с. 893]. У їхній структурі знаходились Одеський, Херсонський, Таганрогський, Катеринославський і Сімферопольський, окружні суди, а згодом були приєднані Кишинівський (1869) Єлисаветградський (1874), Кам'янець-Подільський (1880), Вінницький (1909) суди. Як встановила дослідниця Т. Курас, обсяг округу становив 222.962,1 квадратні версти, на території проживало 7.661.833 осіб при щільності населення 35 жителів на квадратну версту [7, с.309].

Діяльність Одеської судової палати регламентувалась документом «Учреждение судебных установлений», згідно якого палата складалася з департаментів – цивільного і кримінального. У кожному з них розглядалися відповідні справи. Про введення в окрузі Одеської судової палати судових статутів йдеться в документі «Узаконения, изданные в пояснение и дополнение к Судебным уставам 20-го ноября 1864 года». Зокрема зазначається: «Государственный Совет, в соединенных департаментах законов, гражданских и духовных дел и государственной экономии и в общем собрании, рассмотрев представление министра юстиции о дальнейшем введении в действие судебных уставов 20-го ноября 1864 года, мнением положил: 1) Предоставить министру юстиции ввести в действие судебные уставы 20-го ноября 1864 года, в течении первой трети 1869 года, в округе одесской судебной палаты, с отнесением к нему на первое время губерний Херсонской, Екатеринославской (за исключением уездов Бахмутского и Славяносербского) и Таврической...» [8, с. 363-364; 9, с. 938]. Статути паралельно вводились в Полтавській губернії, яка приєднувалась до харківської судової палати та Нижньогодській губернії, яка приєднувалась до округу московської судової палати. Згодом до Статути додавалось спеціальне Положення з доповненнями та роз'ясненнями до нього від 19 жовтня 1865 року [10, с. 64].

30 червня 1868 року було офіційно затверджено «Временное расписание окружных судов в округе Одесской судебной палаты и в губерниях Полтавской и Нижегородской» [8, с. 365-366]:

Таким чином, станом на момент утворення Одеської судової палати до її округу входили Хер-

сонський, Одеський, Катеринославський, Таганрогський і Сімферопольський окружні суди.

З 1869 року до округу Одеської судової палати увійшла Бессарабська губернія. Відповідно до імператорського Указу від 3 листопада 1869 р., з 20 грудня 1869 року в Бессарабії запроваджувались нові судові установи [11, с. 80]. Таким чином у Кишиневі створювався окружний суд, який увійшов до округу одеської судової палати. Відкриття Кишинівського окружного суду доручалось старшому голові одеської судової палати сенатору О. Шахматову [189, с. 238-239]. Згодом до складу округу Одеської судової палати увійшли Єлисаветградський (1874), Кам'янець-Подільський (1880), Вінницький (1909) окружні суди. Зауважимо, що в 1883 р. Таганрогський, а в 1897 р. Катеринославський окружні суди були переведені до відання округу Харківської судової палати.

Важливим питанням, яке необхідно розглянути є порядок організації та діяльності Одеської судової палати. Порядок формування корпусу суддів судових палат, вимоги до кандидатів на ці посади і ряд інших структурно-організаційних питань визначалися «Заснуванням судових установлень». Відповідно до глави третьої «Про судові палати» другого розділу «Про загальні судові місця» судова палата засновувалася в кожному окрузі, який включав у відповідності з особливим розкладом кілька губерній або областей (ст. 110). Такий принцип було закладено у діяльність Одеської судової палати [12].

Одеська судова палата мала у своїй структурі три цивільні й один кримінальний департамент та розглядала апеляції по кримінальних та цивільних справах, розглянутими окружними судами. Проте, кримінальні справи, що розглянуті окружними судами за участі присяжних засідателів до судової палати не поступали, оскільки їхні вирoki вважались остаточними і підлягали касації виключно у Сенаті.

До основних функцій, що покладалися на Одеську судову палату відносилася діяльність, яка пов'язана з:

- прийняттям рішень про віддання під суд, в тому числі подекуди по справах, що розглядалися в окружних судах за участю присяжних;
- в якості суду першої інстанції розглядом справ про державні злочини і «злочини за посадою»;
- в якості суду апеляційної інстанції здійсненням перевірки законності і обґрунтованості судових актів окружних судів (рішень у цивільних справах, вироків у кримінальних справах, винесених без участі в процесі присяжних засідателів або станових представників [13, с. 29].

Кожен департамент Одеської судової палати складався з голови і встановленої штатами кількості членів [14, с. 16]. Очолював судову палату старший голова, який за посадою був головою

одного з департаментів. Старший голова мав право в будь-який час обирати для постійного головування той чи інший департамент палати. Для вирішення особливо важливих питань старшим головою скликалися загальні збори всіх департаментів судової палати. Посада голови судової палати могла заміщуватися особами, що як мінімум три останні роки перебували на посадах не нижче прокурора чи члена судової палати, або ж голови чи товариша голови представника окружного суду [15, с. 32-33]. В загальних зборах всіх департаментів судової палати головував призначений для цього один з голів департаментів. Цей голова іменувався старшим. Старший голова судової палати контролював правильність та своєчасність розгляду справ у підвідомчих палаті окружних судах і за точним виконанням своїх обов'язків всіма посадовими особами цих судів. Довідавшись про упущення чи відступ від законного порядку зі сторони окружного суду чи посадових осіб при суді старший голова або повідомляв про недоліки голові підлеглого суду, або безпосередньо від себе здійснював зауваження відповідальним особам, або ж виносив дане питання на розгляд судової палати [16, с. 64-65].

До складу членів судової палати могли входити по-перше – особи, які служили не менше як три останні роки на посадах не нижче членів і прокурора окружного суду, по-друге – присяжні повірені, що мали даний статус не менше десяти років при наявності атестатів ради присяжних повірених про сумлінне і неухильне виконання своїх обов'язків [15, с. 32]. Відзначимо, що особами, які мали право замінити посади по судовому відомству в Російській імперії, могли бути тільки російські піддані. Необхідною умовою для кандидата на посаду судді була наявність освіти, підтверженої атестатом університету або іншого вищого навчального закладу про закінчення курсу юридичних наук або про складений іспит з юридичних наук. Допускалася і можливість кандидатом довести свої знання з судової частини на практиці. Важливо відзначити, що незалежність судових установ забезпечувалась також досить високою оплатою [17, с. 34].

Водночас законом було встановлено перелік осіб, які не могли замінити посади по судовому відомству. В першу чергу до них відносились особи, що перебували під слідством або судом за злочини або проступки, які відбувають термін ув'язнення в тюрмі за вироком суду за протизаконні діяння. Особлива увага надавалась відповідним високому статусу моральним якостям, які мали бути у претендентів на суддівську посаду. Тому ті, хто був виключений з морально-етичних підстав зі служби у суді, або з духовного відомства, або з середовища товариств і дворянських зборів не могли розраховувати на посаду судді. Також до вказаних категорій належали особи, які були оголошені

ні неспроможними боржниками і перебували під опікою за марнотратство [13, с. 36-37]. Крім того, Циркуляром Міністерства юстиції для керівників судової палати і судових відомств з метою охорони судового відомства від потрапляння в нього осіб, які не проявляють належної поваги до закону, було наголошено на необхідності взяти за правило щоб особи, які мають намір працювати у судовому відомстві, надавали спеціальні посвідчення від керівництва університетів про неприйняття участі у протизаконних проявах, що демонструють неповагу до закону чи встановленим правилам [18, арк. 23].

Судді судової палати, голови департаментів суду, а також старший голова призначалися імператором за поданнями міністра юстиції. У разі відкриття в судовій палаті вакантної посади негайно скликалися загальні збори палати для обговорення кандидатів. За її підсумками формувалися подання на затверджених кандидатів, які відправлялися міністру юстиції, який, у свою чергу, здійснював подання відповідних кандидатів Імператору.

Висновки. Таким чином, створення Одеської судової палати стало результатом запровадження судової реформи 1864 року в Російській імперії. Правовими основами діяльності палати стали положення Заснування судових установлень від 20 листопада 1864 року. З моменту створення Одеської судової палати до її округу належали Катеринославська, Подільська, Таврійська, Херсонська, Бессарабська губернії. Юрисдикція судової палати поширювалась на Катеринославський (до 1897 р.), Кишинівський, Одеський, Сімферопольський, Таганрогський (до 1883 р.), Херсонський, Єлисаветградський (з 1874), Кам'янець-Подільський (з 1880 р.) і Вінницький (з 1909 р.) окружні суди.

Література

1. Филиппов М. А. Судебная реформа в России. Т. 1: Судопроизводство. СПб., 1871. 623 с.
2. Краковский К. П. Проведение судебной реформы в России. *Северо-кавказский юридический вестник*, 2014. № 3. С. 20-25.
3. Крайнова Е. Р. Апелляционное судопроизводство в России: история и современность. Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. Владимир : Изд-во ВлГУ, 2019. 124 с.
4. СУДОВА ВЛАДА В УКРАЇНІ: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. Київ «Наукова думка». 2014. 502 с.
5. Записка о судебной реформе в западном крае вообще и в частности в Киевской губернии / Императорский университет Св. Владимира; Составил Колмаков Н. М. – Киев: Типография М. П. Фрица, 1872. 32 с.
6. Шандра В. С. Судові палати. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2012. Т. 9 : Прил. С. 893.
7. Курас Т. Судебные палаты в российской империи: создание, сравнительная характеристика. *Вестник ИрГТУ*. 2011. №10 (57). С. 308-312.

8. Узаконоения, изданные в пояснение и дополнение к Судебным уставам 20-го ноября 1864 года. М.-Берлин: Директ-Медиа. 2015. 896 с.

9. Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание второе. : [С 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 года] : [В 55-ти т. с указ.]. СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830-1885. Т. 43 : 1868 : [В 3-х отд-ниях]. 1873. Отд-ние 1 : От № 45356 – 46062. 950 с.

10. Фойницкий И. Я. Источники русского уголовного судопроизводства. Курс уголовного судопроизводства. 4-е изд. СПб. 1912. Т. 1. С. 39-66.

11. Боршевский А. П. Судебная реформа 1864 года и ее особенности в Бессарабии. Научные труды. Российской академии юридических наук. М. : ООО «Издательство «Юрист». 2015. Вып. 15. С. 78-83.

12. Учреждение судебных установлений. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450>.

13. Крайнова Е. Р. Апелляционное судопроизводство в России: история и современность. Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. Владимир : Изд-во ВлГУ. 2019. 124 с.

14. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. [Б. м. : Б. и., 1864]. 455 с.

15. Учреждение судебных мест : Проект. Санкт-Петербург. 82 с.

16. Судебные уставы императора Александра Второго, изданные по повелению имп. Александра Александровича : Изд. 1883 г. со включением статей. по Продолжению 1886 г. Санкт-Петербург. 766 с.

17. Карпачев М. Д. Судебная реформа 1864 г. в России: шаг на пути к правовому государству. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2014. № 3. С. 29-40.

18. ЦДІАК України. – Ф. 419 «Прокурор Одесской судебной палаты». оп. 3. спр. 2 «Циркуляры Министерства юстиции». 215 арк.

Анотація

Таваткіладзе О. М. Створення одеської судової палати як основний елемент судової реформи 1864 року в Російській імперії. – Стаття.

У статті проведено дослідження судових перетворень Російської імперії середини XIX ст. передбачали трансформацію тогочасної судової системи з урахуванням нових суспільно-економічних та політичних обставин У 1864 році було проголошено судову реформу, яка передбачала створення мирових судів, а також загальних судів: окружних судів, судових палат та касаційних департаментів Урядуючого Сенату. Для проведення реформи вся територія Російської імперії була поділена на судові округи, очолювані судовими палатами. Здійснено історико-правовий аналіз причин та умов створення Одеської судової палати. Детально досліджено історіографію розширення юрисдикцію Одеської судової палати з моменту її створення внаслідок Судової реформи 1864 року. Розглянуто функції, які поклалися на судову палату. Приділено увагу питанням організації діяльності судової палати. Відповідно до Судових статутів судову палату очолював старший голова. Палата ділилася на департаменти і

складалася з голови і визначеного числа членів. При судовій палаті перебував прокурор і встановлена кількість його товаришів, які діяли під його керівництвом. У зв'язку із вагомим місцем палат в загальноімперській судовій системі закон висував високі вимоги до посадових осіб цих судів. Досліджено, що функціонування Одеської судової палати базувалось на кількох основних аспектах. Серед них автором виділено те, що прийняття рішень про віддання під суд, в тому числі інколи по справах, що розглядалися в окружних судах за участю присяжних, розгляд справ про державні та посадові злочини в якості суду першої інстанції та здійснення перевірки законності і обґрунтованості судових актів окружних судів (рішень у цивільних справах, вироків у кримінальних справах, винесених без участі в процесі присяжних засідателів або станових представників) у якості суду апеляційної інстанції.

Ключові слова: Одеська судова палата, судова реформа, функції, Судові статутуи 1864 року, юрисдикція.

Summary

Tavatkyladze O. M. Establishment of the Odessa Judicial Chamber as the main element of the judicial reform of 1864 in the Russian Empire. – Article.

The article examines the judicial transformations of the Russian Empire in the mid-nineteenth century. In 1864, judicial reform was proclaimed, which provided for the creation of justices of the peace, as well as general courts: district courts, court chambers and cassation departments of the Governing Senate. To carry out the reform, the entire territory of the Russian Empire was divided into judicial districts headed by judicial chambers. The historical and legal analysis of the reasons and conditions of creation of the Odessa judicial chamber is carried out. The historiography of the expansion of the jurisdiction of the Odessa Judicial Chamber since its establishment as a result of the Judicial Reform of 1864 has been studied in detail. The functions entrusted to the court chamber are considered. Attention is paid to the organization of the court chamber. According to the Judicial Statutes, the Judicial Chamber was headed by a senior chairman. The Chamber was divided into departments and consisted of a chairman and a certain number of members. At the court chamber was the prosecutor and the established number of his comrades who acted under his leadership. Due to the important place of chambers in the general imperial judicial system, the law set high requirements for officials of these courts. It is investigated that the functioning of the Odessa Judicial Chamber was based on several main aspects. Among them, the author highlighted the fact that decisions on trial, including sometimes in cases heard in district courts with the participation of juries, consideration of cases of state and official crimes as a court of first instance and verification of legality and validity of judicial acts district courts (decisions in civil cases, verdicts in criminal cases, rendered without the participation of jurors or class representatives) as a court of appeal.

Key words: Odessa Judicial Chamber, judicial reform, functions, Judicial Statutes of 1864, jurisdiction.